

Т. О. Дороніна

ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ГЕНДЕРНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Одне з головних завдань вітчизняної системи освіти - відповідне до нових суспільних потреб реформування вищої школи, яке відбувається в декількох загальних напрямках: рішучі структурні зміни, пошук більш

ефективних методів викладання, перегляд змістової сторони навчальних дисциплін за рахунок збагачення надбаннями сучасної науки. Вчитель, якого сьогодні готує вища школа, повинен не тільки володіти певними професійними навичками та вміннями і добре знати досвід попередників, але й добре розумітися у провідних напрямках розвитку наукової думки, бути людиною здатною до творчого пошуку, тобто вільною від будь-яких (у тому числі і гендерних¹) стереотипів.

Процеси державотворення, демократизації та гуманізації суспільства роблять нагальними для країни і питання статевої різності. Україна ратифікувала міжнародні документи щодо прав та свобод особистості, Верховна Рада України 12 липня 1995 року прийняла постанову "Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок". У ній зокрема йдеться про державне зобов'язання залучати жінок до усіх сфер суспільно-політичного життя без будь-яких обмежень. Сам факт цього підпису, на думку науковців, "означає, що Україна визнає факт гендерної асиметрії в українському суспільстві і бере на себе відповідні зобов'язання з її ліквідації" [1, 3]. Один з напрямків на цьому шляху - освітній.

1. "Гендер - понятием гендер современная социальная наука обозначает совокупность социальных и культурных норм, которые общество предписывает выполнять людям в зависимости от их биологического пола.<...>Гендер создается обществом как социальная модель женщины и мужчин, определяющая их положение и роль в обществе и его институтах (семье, политической структуре, экономике, культуре и образовании, и др.)." [Воронина О.А. Гендер// Словарь гендерных терминов.- М.: Информация- XXI век, 2002.- С. 24.]

"Гендерные стереотипы - сформировавшиеся в культуре обобщенные представления (убеждения) о том, как действительно ведут себя мужчины и женщины" [Коноплева Н.А. Гендерные стереотипы// Там же.- С. 31.]

У "Пекінській платформі дій"¹ (1995 р., ратифікованій Україною) говориться: "Навчальні програми і матеріали багато в чому мають, як і раніше, тенденційний у гендерному відношенні характер і рідко враховують конкретні потреби дівчат та жінок. Це призводить до закріплення традиційних функцій жінок та чоловіків і обмеження можливостей жінок у саморозвитку як повноправних і рівних партнерів у суспільстві. Нерозуміння гендерних питань працівниками сфери освіти всіх рівнів поглиблює наявну нерівність між чоловіками та жінками, посилюючи

1. "Пекінська платформа дій" - постановчий документ Четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок, яка відбулася у Пекіні 4 - 15

вересня 1995 р. У ній виділені 12 найважливіших проблемних аспектів, які потребують особливої уваги суспільства, серед яких на другому місці (після "жінки та злиденність") - "освіта та професійна підготовка жінок".

дискримінаційні тенденції і принижуючі почуття власної гідності дівчат" [2]. Тому науковці та працівники освітніх закладів України за підтримкою ПРООН ("Сприяння гендерній рівності", Програма "Гендерна освіта в Україні") вже почали роботу з цього напрямку.

Серед наукових праць, де доводиться доцільність та обов'язковість розгляду гендерних питань у освітній структурі (середній та вищій, переважно гуманітарного профілю), назвемо роботи Є.Бубнової, І.Кльоциної, І.Костикової, І.Фрумїна, Г.Бреслава, Б.Хасан, І.Жеребкиної, О.Луценко, В.Суковатої, Н.Кутової та ін¹. Зазначимо, що в дослідженнях переважної частини науковців проблеми ставляться чи занадто широко, у соціально-політичному чи філософському планах, чи більш вузько, тобто в межах певного фаху².

1. Бубнова Е., Кингкейд В. Гендерные аспекты трансформации образования в СССР и США // Гендерные аспекты социальной трансформации.-М., 1996; Клецина И. Гендерный подход в системе психологического образования // Гендерные исследования: феминистская методология в социальных науках. - Харьков: ХЦГИ, 1998; Костикова И.В. Гендерные исследования и образование в МГУ им. М.В.Ломоносова // Женщины России на рубеже XX-XXI веков.- Иваново, 1998; Фрумин И.Д. Вызов критической педагогики // Вопр. философии.- 1998.- № 12; Фрумин И.Д. Тоска по пониманию или постмодернистский анализ современного образования // Вопр. методологии.- 1997.- № 3/4; Бреслав Г.М., Хасан Б.И. Пол и образование. - Красноярск, 1995; Бреслав Г., Хасан Б. Половые различия и современное школьное образование // Вопр. психологии. 1990.- № 3; Луценко Е. Значение гендерного образования и педагогики: опыт и перспектива научного поиска // Женщина.Образование. Демократия.- Мн.; Центр. генд.иссл. ЭНВИЛА, 1999; Суковатая В. Гендерные курсы в структуре современного образования // Женщина.Образование. Демократия.- Мн., 1999; Штылева Л.В. Почему учителю XXI века необходимо знать про "гендер" и обладать гендерным измерением в работе с детьми? // Внедрение гендерных курсов в систему среднего образования. Методическое пособие. - Иваново, 2000; Кутова Н.А. До питання про вплив ідеології фемінізму на освіту // Гуманізація навчально-виховного процесу: Наук.-метод.зб. Вип.УІІ /За ред. Легенького Г.І. та Сипченка В.І.- Слов'янськ: ІЗМН-СДПІ, 1999; Кутова Н.А. Гендерні ініціативи в педагогічній освіті // Вісник Житомирського педагогічного університету. Вип. 6.Житомир: Видавничий центр ЖДПУ.

2. Наприклад: Пушкарева Н. Гендерный подход в исторических науках. По материалам летней школы "Азов-98". СПЦП. Дайджест теоретических материалов информационного листка "Посиделки". 1999; Скорнякова С. Гендерные исследования и преподавание феминологии // Женское образование как альтернативное. – С.Пб, 1995; Зборовська Н. До проблеми гендерного підходу та феміністичної критики в українському літературознавстві // Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів. Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім.І.Франка. 1999; Клецина И. Гендерный подход в системе психологического образования. //Гендерные исследования: Феминистская методология в социальных науках. Материалы 2-й Международной Летней Школы по гендерным исследованиям (Форос – 1998) / Под ред. Ирины Жеребкиной. - Харьков: ХЦГИ, 1998; Пушкарева Н. Гендерные исследования и исторические науки. //Гендерные исследования, №3 (2/1999): Харьковский центр гендерных исследований; Баблюк З., Булавина Т. Гендерная проблематика в психологии // Теория и история феминизма. - Харьков, 1996.

Є роботи, у яких домінує саме педагогічний аспект проблеми, проте уважний розгляд цих праць схиляє до думки про поки що слабку теоретичну обґрунтованість цієї цікавої, складної та нагальної проблеми вищої освіти, досить заплутаний шар визначень, непроясненість очікуваних результатів дослідження та шляхів їх впровадження. На сьогодні проведено експертизу навчальних гуманітарних дисциплін Київського національного університету імені Тараса Шевченка, результати якої загальнодоступні в мережі Інтернет (там само можна знайти й експертний висновок щодо змісту деяких шкільних підручників), розроблені та опубліковані навчально-методичні посібники та матеріали спецкурсів з гендерної проблематики¹ На подолання цілої низки гендерних стереотипів щодо жінок та чоловіків, їхнього соціально-політичного, філософського, культурного і психологічного існування та співіснування спрямовані гендерні дослідження, які проводяться у світовій науці сьогодення. Цілком природним наслідком цих розробок стали утворення за кордоном та у колі країн пострадянського простору спеціалізованих Наукових центрів², поява періодичних видань³ та поступове введення до навчальних програм

1. Бут Л.О. Гендерна педагогіка: Навчально-методичний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів.- Суми: СумДПУ, 2002.-Ч.2.- 68 с.; Бут Л.О., Луценко О.А. Гендерна освіта у Вузі.: в 2-ч. Навчально-методичний посібник для викладачів соціально-гуманітарних дисциплін та студентів вищих навчальних закладів.- Суми: СумДПУ, 2001; Горностаї П. Гендерні ролі та гендерно-рольові конфлікти. Програма авторського навчального курсу.-

К., 2001.- 19 с.; Кутова Н. Освіта і гендерна соціалізація: теоретико-методичний підхід. Програма спецкурсу.- К., 2001.- 13 с.; Лавріненко Н.В. Гендерні дослідження в соціології. Програма лекційного курсу.- К.: ВІПОЛ, 1998.- 24 с.; Методичні рекомендації до модуля "Гендерна політика України", Укладач Н.В. Грицяк.- К.: "АртЕК", 2000.- 48 с.; Програма і методичні рекомендації до курсу "Гендерні проблеми сталого розвитку України"/ За ред. Лобанової Л.С. та Ніколаско Т.С.- К.: Всеукраїнський центр інформації та соціально-економічної адаптації, 2000.- 49 с.; Татенко В. Програма спецкурсу. гендерне виховання лідерських якостей у студентів.- К., 2001.- 22 с.; Чухим Н.Д. Вступ до теорії фемінізму. Програма лекційного курсу.- К.: ВІПОЛ, 1998.- 24 с. та ін.

2. Центри гендерних досліджень діють у Москві, Санкт-Петербурзі, Мінську, Алма-Аті, Києві, Харкові, Саратові, Сумах, Одесі, Душанбе, Твері та ін.

3. У Харкові виходить спеціалізований журнал "Гендерні дослідження", у Мінську - "Иной взгляд", "Гендерные тетради" - у Санкт-Петербурзі та ін.

вищої освіти дисциплін гендерної тематики. "Освітні програми з жіночих та гендерних досліджень, -говориться у передмові до збірки наукових робіт Центру жіночої історії та гендерних досліджень Тверського державного університету, - багато в чому сприяють формуванню нової суспільної свідомості, вільної від стереотипних уявлень про панування та підпорядкованість однієї статі стосовно іншої, та рівних партнерських стосунків між статями в усіх галузях суспільного та сімейного життя" [6, 7].

Вітчизняна ж дослідниця зазначає: "На жаль, гендерні центри малочисельні і через це не можуть серйозно впливати на введення гендерного підходу до базових суспільних наук. Необхідно розробити таку політику у галузі освіти, яка б забезпечувала гендерну освіту для жінок та чоловіків починаючи з раннього віку, як найголовнішої складової гуманітарної освіти і як принцип у підході до всієї навчальної роботи"[4].

Вірогідно, цитована вище думка може видатися перебільшеною. Проте, цікаво над нею замислитися. Дійсно, гендерних центрів в Україні не багато. Більш того, саме їх існування, можливо, для багатьох вузівських викладачів - цілковита новина. А для деякого - й пуста справа, нав'язана занадто емансіпованими сучасниками, позбавленими "простого жіночого щастя". Саме таке ставлення та оцінка насторожують. І тому, що це думка (може прихована, не відверта) більшості, навіть найпрогресивніше мислячих чоловіків, і тому, що так само думає і певна кількість жінок. Але це ставлення має соціальне походження, зумовлене суспільним (насамперед - сімейним) досвідом людини.

Жіноча підпорядкованість чоловікам, другорядність потреб та інтересів жінки - найбільш поширені гендерні стереотипи, які

впроваджуються в людську свідомість з дитинства і закріплюються соціальним досвідом маленької дитини - у дитячому садку та школі (середній та вищій). Саме тут, як помітили дослідники, діє "прихований навчальний план", який "змінює сексистське визначення жінок та чоловіків" (О.Ярська-Смірнова), оскільки вже під час навчання проходить процес статевої ідентифікації, яка унаочнюється як статева стратифікація (спрощено: частіше директор школи - чоловік, а обслуговуючий персонал та вчителі - жінки) [7].

Ці стереотипи не та реальність, що влаштовує всіх. Це реальність, яка свідчить про людську "закодованість" вже змалку, про позасвідому залежність від статі у поведінці та прийнятті рішень не з фізіологічно-природничих причин, а з обставин соціальних, тобто нав"язаних оточенням/суспільством. Може, і тут було б все не так погано, якщо б усі добре вивчили та ретельно виконували свої ідентифікаційні статеві ролі. Проте дійсність переконує, що ми погані учні, більш того, ми взагалі не знаємо про власне існування предмета для вивчення.

Бесіди з колегами-викладачами, студентами переконують у їхній особистій зацікавленості (позитивній чи негативній) у питаннях статевих взаємовідносин, у досить обмеженому колі фактів (та аргументів) для розмови, у недостатній інформованості та обізнаності співрозмовників. Ми не вважаємо, що всі повинні думати однаково, гендерні питання складні, та у ставленні до них, безперечно, велику роль грає суб"єктивний чинник. Гірше, коли цьому сприяє інформаційна недостатність, місце якої заповнює пересічна, побутова, "середня", наскрізь стандартизована, уніфікована та стереотипна свідомість.

На жаль, це явище сьогодення проникає та укорінюється у новому поколінні. З метою складання загальної картини існування у студентському колі гендерних стереотипів у вересні 2003 р. автором статті було проведено опитування серед студентів 5 курсу факультету іноземних мов КДПУ.

Перш за все, зазначимо, що опитування проводилося саме на останньому курсі з наступних причин: студенти цього рівня освіти досить дорослі (21 рік), мають особистий (хоча і невеликий) досвід праці та сімейного життя. Та найголовніше те, що ці студенти (сьогодні бакалаври) завтра - вже спеціалісти, майбутні нашої школи та освіти. Це люди нового століття та тисячоліття, яким вчити прийдешні покоління. Отже, саме вони повинні своїм мисленням бути спрямовані на здобуття нових знань, саме їм треба буде розвивати і науку, і освіту в нових умовах та на нових засадах.

Питання були складені з урахуванням досвіду подібних опитувань вінших вищих навчальних закладах [1], з включенням декількох завдань для студентів, що вміщені в навчальному посібнику для студентів гуманітарних факультетів "Гендер та культура"[3] та згруповані в три розділи: соціально-політична позиція, освітні завдання, сімейні погляди.

що в цілому дозволило виявити розповсюдження гендерних стереотипів серед студентства.

Наведемо деякі дані. Було опитано 98 осіб: з них 9 юнаків та 89 дівчат. На питання: "Чи вважаєте Ви, що жінки повинні брати участь у суспільному житті так само, як і чоловіки?" - переважна більшість юнаків та дівчат відповіли позитивно. Присутність жінки на вищих державних посадах припускає 49 відсотків опитаних (з юнаків - четверо), а бажаність такого явища стверджує лише 20% (з юнаків - ніхто). На питання: "Як Ви ставитися до фемінізму?" - 47% позитивно, 20% негативно, 33% - не можуть визначитися, оскільки не досить добре розуміють, що це за явище. Причина цієї невизначеності полягає у недостатній інформованості студентів з проблем жіноцтва. Так, на питання: "Чи достатньо Вам інформації про стан жінок, щорозповсюджується через ЗМІ?" - 80% відповіли "ні", а 20% - виказали свою байдужість.

Інший блок питань був спрямований на з'ясування наявності гендерних стереотипів у освітньому досвіді опитуваних та їхню (можливо позасвідому) орієнтацію на свою стать у досягненні освітніх завдань. У цілому студенти вважають, що задля досягнення життєвого успіху освіта однаково важлива і для чоловіків, і для жінок (96%). Вони також вважають, що стать майже не вплинула на їхній особистий вибір професії (хоча наочно бачимо взагалі протилежне). Але у відповіді на питання: "Чи існує, на Ваш особистий погляд, відмінність у освіті та вихованні хлопчиків та дівчат?" - студенти заплуталися. Майже всі вважають, що в освіті ця різниця відсутня (94%), проте коли йдеться про якості, що виховуються в хлопчиків та дівчаток, студенти спроможні відокремити "хлопчикові" якості (мужність, наполегливість, цілеспрямованість, стриманість у почуттях, вміння постояти за себе, самостійність та ін.) та "дівочі" якості (терплячість, організованість, відповідальність, сором'язливість, чуйність, ніжність та ін.). Навіть поверхово очевидно, що студенти приписують як належні якості, які не є статевими, та й взагалі не можуть так визначатися. Але це наслідки їхнього життєвого досвіду і тієї системи освіти та виховання, у якій вони перебувають. Крім того, студенти майже забули, що повноцінна освіта без виховання взагалі неможлива. Отже, постійне впровадження цих самих гендерних стереотипів відбувається саме у освітньо-виховному процесі.

Далі студентам було запропоновано визначити свої життєві цілі (умовно, навіть найнереальніші) та перерахувати, які саме риси потрібні для їх досягнення. З'ясувалося таке: коли студент(-ка) ставить перед собою мету достатньо амбіційну, потрібні вольові якості, які раніше ними ж були визначені як чоловічі. Тобто, дівчата, яких виховують у покорі та терплячості, навіть за найсприятливіших умов, скоріше за все, будуть неспроможні реалізуватися, оскільки самі визнають за необхідне якості,

які не можуть бути їм притаманні. Ця ситуація ускладнюється поверховим розумінням студентами особливостей сімейного співіснування жінки та чоловіка.

Відразу зазначимо, що студенти сьогодні люди достатньо розвинуті, тому 95 % опитаних вважає, що відносини в сім'ї повинні складатися як партнерські. А далі знову розбіжності.

Вважаючи, що співіснування в сім'ї та щасливе життя відбувається за умов взаєморозуміння, терплячості та поваги, щодо себе особисто тільки 20% опитаних спроможні поступатися та не висувають перебільшених вимог до партнерів. Вимогливі всі - і хлопці, і дівчата. До того ж вимоги формують категорично. Майже ніхто не бажає поступитися кар'єрою задля сім'ї (5% відповіли позитивно), дівчата потребують від чоловіків здатності заробляти гроші та утримувати сім'ю, ставитися до себе з чуйністю та повагою, проте самі висловлюють думки про чоловічу зухвалість, безвідповідальність та не вважають за необхідне самостійно заробляти (як партнери). Юнаки ж звинувачують дівчат у марнотратстві, легкодумності, неспроможності до послідовності у вчинках. Вони погоджуються, що чоловіки повинні брати на себе обов'язки сімейного забезпечення, але цим їхні уявлення про сімейні обов'язки й закінчуються. Все перекладається на жінок, які продовжують наполягати на рівності і у сім'ї. Отже, наявна досить суттєва різниця між розумінням гендерної рівності та реальним станом, особливо, коли йдеться про особисте життя.

Взагалі проведене опитування дозволило констатувати таке:

- студенти досить слабо орієнтуються у гендерних питаннях та майже не підготовлені до реального життя поза навчальним процесом;
- юнаки дотримуються поглядів на жінку як підпорядковану стать у той час, коли дівчата більш лояльні;
- у цілому гендерна асиметрія найбільш відчутна саме у сімейних стосунках, у освітньому процесі вона відбувається у "прихованому" вигляді.

Наведені дані загальні, та робота у цьому напрямку потребує більш детального та глибокого аналізу (і за віком, і за сімейним станом, і за рівнем освіти). Крім того, факультет іноземних мов - дійсно жіночий, оскільки юнаків тут дуже мало. Було б доцільно провести подібне опитування на інших факультетах, де статевая асиметрія менш відчутна чи схиляється у інший бік. Однак, можемо стверджувати, що будь-яку асиметрію можна відкорегувати певними та цілеспрямованими освітніми заходами. І тут роботи в університеті, вважаємо, дуже багато. Соціологічні дослідження по факультетах дозволили б виявити найбільш слабкі сторони гендерної освіченості студентів (та викладачів), у викладачів з'являється нагода переглянути традиційний зміст навчальних дисциплін, можливо розробити програму з поступового виправлення цієї ситуації шляхом

розробки спецкурсів з гендерної проблематики, в яких би вирішувалися питання рівного та гідного співіснування жінок та чоловіків, долалися б стереотипні уявлення минулого, які б сприяли формуванню нового мислення, не закріпаченого чужим досвідом, а здобутого самостійно. Ці курси можуть сприяти поступовому пробудженню у молодій людині почуттів особистої гідності та взаємоповаги, коли можливо зникне “статеве протистояння” та з’явиться більш зважене, розсудливе ставлення один до одного. І педагогічний університет, покликаний до проведення освітньої та наукової роботи з педагогічних проблем, не може нехтувати загальними освітніми тенденціями, він своїм науковим потенціалом повинен реагувати на іноваційні процеси в освіті.

Література:

1. Блохина М.В., Панченко Е.В. Гендерные стереотипы студенчества // Женщины. История. Общество. Сб. научн. трудов. Вып. 1.- Тверь, ТГУ, С. 175 - 177.
2. Женские и гендерные исследования в университетском образовательном пространстве // Женские и гендерные исследования в Тверском государственном университете.- Тверь: Изд-во ТГУ, 2000.- С. 3 - 8.
3. Куватова А., Наимова В., Хегай М. Гендер и культура. Учебное пособие для студентов гуманитарных факультетов.- Душанбе: Изд-во РТСЛ, 2002.- 94 с.
4. Луценко Е. Значение гендерного образования и педагогики. Опыт и перспектива научного поиска // Женщина. Образование. Демократия.- Мн.; Центр. генд.иссл. ЭНВИЛА, 1999.- С. 44 - 53
5. Методичні рекомендації до модуля “Гендерна політика України”, Укладач Н.В. Грицяк.- К.: “АртЕК”, 2000.- 48 с.
6. Пекінські стратегії: Програма дій в Україні // Матеріали Всеукраїнської конференції “Стратегії Четвортій конференції зі становища жінок і програма дій в Україні” 20 - 29 червня 1996 року.- К., 1996.- С. 15.
7. Ярская-Смирнова Е. Гендерная социализация в системе образования: скрытый учебный план // Женщина. Образование. Демократия.- Мн.; Центр. генд.иссл. ЭНВИЛА, 1999.- С. 25 - 29